

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аверкиева Ю.П. Франц Боас (1858-1942) // Краткие сообщения. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. – М., 1946.
2. Аверкиева Ю. П. История теоретической мысли в американской этнографии. – М.: Наука, 1979.
3. Американская школа исторической этнологии // <https://arheologija.ru/amerikanskaya-shkola-istoricheskoy-etnologii/>
4. Боас Франц // https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/
5. Боас Франц <http://www.religiocivilis.ru/hristianstvo/christ-b/3540-boas-franc.html?start=1>
6. Боас, Ф. Ум первобытного человека. – М.; Л., 1926.
7. Боас, Ф. Границы сравнительного метода в антропологии // Антология исследований культуры. Интерпретация культуры. – СПб., 1997. – Т. 1.
8. Боас, Ф. Методы этнологии // Антология исследований культуры. Интерпретация культуры. – СПб., 1997. – Т. 1.
9. Боас, Ф. История и наука в антропологии: ответ // Антология исследований культуры. Интерпретация культуры. – СПб., 1997. – Т. 1.
10. Боас Ф. Эволюция или диффузия? / Пер. Ю.С.Терентьева // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга, 1997. Т.1. С.343-347.
11. Клейн Л. С. История антропологических учений / под ред. Л. Б. Вишняцкого. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2014.
12. Кузнецов И. В. История “История антропологии Франца Боаса // Этнографическое обозрение. – М., 2002. – № 6. – С. 96-108.
13. Токарев С. А. Рецензии (Франц Боас. Ум первобытного человека) // Этнография. – 1928. – № 1. – С. 132–133.
14. Токарев С. А. История зарубежной этнографии. – М.: Высш. школа, 1978 (электрон ресурс) <https://www.hse.ru/data/>
15. Подзюбан Е.В. Методологические положения Франца Боаса и его школы // <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-polozeniya-frantsa-boasa-i-ego-shkoly>
16. Франц Боас // <https://rus.team/people/frants-boas>

**ҚАДИМГИ ШАРҚ ТАРИХИЙ МАНОҚИБЛАРИ ҚАШҚАДАРЁ ВОҲАСИ
АҲОЛИСИ ЭТНОГРАФИЯСИНИ ЎРГАНИШДА МУҲИМ МАНБА СИФАТИДА**

Очил Бўриев,

Қарши давлат университети профессори

Муртоз Усмонов,

Қарши давлат университети доценти

UDK: 94(575.1).

<https://orcid.org/0009-0005-2134-879X>

Аннотация: Ушбу мақолада Қадимги Шарқ тарихий маноқиблири ва уларнинг Қашқадарё воҳаси этнографиясини ўрганишдаги аҳамияти баён этилган.

Аннотация: В данной статье описывается значение для изучения этнографии Кашкадарьинского оазиса Древневосточные источники.

Annotation: This article describes the significance of the ethnography of the Kashkadarya oasis in the ancient Eastern sources.

Калит сўзлар: Қадимги Шарқ, тарихий маноқиб, Қашқадарё воҳаси, Эрон Аҳамонийлари, Персеполь, қадимги турк, қарлук, Хитой ва Ҳиндистон тарихий

маноқиблари, этнография.

Ключевые слова: Древний Восток, исторические памятники, Кашкадарьинский оазис, Ахемениды Ирана, Персеполь, древний тюрк, карлук, китайская и индийская исторические перспективы, этнография.

Key words: Ancient East, historical perspective, Kashkadarya oasis, Achaemenids of Iran, Persepolis, ancient Turk, Qarluq, Chinese and Indian historical perspectives, ethnography.

Қашқадарё воҳаси этнографиясига оид манбаларнинг мазмун-моҳиятига кўра қуйидаги гуруҳларга ажратиб, тавсиф этиш мумкин: қадимги манбалар (Авесто, Эрон Аҳамонийларининг қоятош битиклари, ҳинд, юнон, хитой, қадимги турк, византия, маҳаллий ёзма манбалар), араб тилидаги манбалар, форс тилидаги манбалар, эски ўзбек тилидаги манбалар, форс-тожик тилидаги манбалар. Қуйида Қадимги Шарқ тарихийнинг баъзилари ҳақида тўхтаб ўтилади.

Авесто. Ўрта Осиё халқлари қадимги тарихи ҳақида илк маълумот берувчи дастлабки манба бўлиб, унинг “Видевдот” китобида қадимги аждодларимизнинг ҳамда маълумотлар мавжуд. Мазкур асарда ўлкамизда ислом дини ёйилгунча (милодий VIII асргача) аждодларимиз эътиқод қилган зардуштийлик динининг муқаддас китобидир.

Авестодаги қадимги географик ҳудудий тушунчалар - вилоятлар номлари, ижтимоий - иқтисодий муносабатлар жамиятнинг ижтимоий таркиби, маҳаллий аҳолининг этногенези, этник қабилалар, тарихи учун ноёб манбадир [1].

Эрон Аҳамонийларининг қоятош битикларида. Милоддан аввалги VIII асрнинг охири – VII асрнинг бошларида Форс кўрфазидagi Аҳамон сулоласига асос солиб, ўғли Чишпиш форс қабилалари иттифоқини тузган. Бу даврдаги миҳхат ёзувларида Парсуман (Персуа) мамлакатнинг подшоси Кир I тилига олинган, у ягона давлат давлат барпо қилади. Милоддан аввалги 559 йилда Кир

II ҳокимиятга келган. Милоддан аввалги 545-540 йилларда Аҳамонийлар Касбий, Орол, Бактрияни эгаллаган Доро I даврида авж олиб, у милоддан аввалги 518 йилда Оролбўйи сакларини бўйсундирган.

Бу урушда Аҳамонийларга ўлпон (солиқ) тўловчи мамлакат ва халқларнинг подшонинг Персеполь шаҳридаги шох саройига кўтарилувчи пиллапоя деворларида, Суза шаҳридаги Доро I ҳайкал ёзувларда битилган.

Персеполь деворидаги бўртма расмлар. Персеполь (Тахти Жамшид) шаҳрида Доро ва Ксеркс саройига олиб борувчи тош пиллапоя деворларига Эрон Аҳамонийларига тобе 23 та мамлакатлардан хирож олиб келувчи вакиллар суратлари бўртма шаклида ишланган. Улар вакилларнинг совға-саломлар, қиёфаси, кийим-бошлари, қурол-лари, уларга хос ҳайвонлари ҳам тасвирланган.

Сугдиёнадан борганлар 8- қаторни ташкил этиб, 7 нафар кишини ташкил этган. 11-қаторида тиграхауда саклари, 15-қаторда бактрияликларнинг беш нафар вакили, 17 қаторда хоразмликлар олиб борган совғалари билан бирга кўрсатилган.

Булар орасида бактрияликлар (турли идишлар, тери, мўйна, туя билан), сугдийлар (турли газламалар, тери ва қўйлар билан), саклар (от ва чакмонлар билан), парфияликлар (идишлар ва туя билан) ва хоразмликлар (от, қурол-аслаҳа билан) суратлари ҳам мавжуд.

Хуллас Эрон Аҳамонийлари даври суратларида ва ёзувларида Сугдиёна, Бактрия, Хоразм ва сак қабилаларининг этник тарихи ва этномаданияти тўғрисида қизиқарли маълумотлар мавжуд (Асқаров А. Кўрсатилган асар).

Аҳамоний подшоларининг битиклари форс тилида ёзилган бўлиб, улар ижтимоий, сиёсий ва диний масалаларга оид подшо буйруқларидан иборат бўлиб, уларда Ўрта Осиё қадимги аҳолисининг этник номлари ҳам келтирилганлиги диққатга сазовордир.

Беҳистун ёзувлари. Бу Доро I даврида Карманшоҳ ва Ҳамадон шаҳри ўртасида йўлда баланд қоятошда қадимги форс,

элам ва аккад тилларида ёзилган. Ёзувда шоҳ Доро I номидан хабар берилиб, 23 давлатни босиб олганлигини ёзган. Шулар қаторида Бактрия, Суғдиёна тилга олинган, саклар устига юриш қилганлиги баён этилган.

Нақши Рустам. Аҳамонийларнинг мазкур ёзувларидаги тобе бўлган 28 та сатраплик ва халқларнинг рўйхати келтирилиб, улар орасида бактрияликлар, суғдиёналиклар, хоразмлик, парфияликлар ҳақида маълумотлар мавжуд.

Суза ёзуви. Доро I нинг Суза шаҳридаги подшоҳ саройида ўрнатилган ҳайкалдаги ёзувларида Бактрия, Суғдиёна, Хоразмдаги саклар тилга олинган. Олтинни Бактриядан, ялтироқ тош ва ложуардни Суғдиёнадан, фирузани Хоразмдан келтирилганлиги қайд этилган.

Қадимги турк манбалари. XVII асрда Сибирь, Мўғулистонда, Олтой ҳамда Ўрта Осиё, Ўзбекистонда топилган руний битикларининг кўплаб гуруҳи мавжуд: Енисей, Мўғулистон, Тунюкук, Култегин, Билга хоқон, Онгин, Олтой, Шарқий Туркистон, Қозоғистон, Қирғизистон битиклари. Бу битиклар Ўрта Осиё, жумладан Ўзбекистон халқларининг араблар истилоси арафасидаги ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётини ўрганишга кўмаклашади [2].

Қадимги руний ёзувлари (асосан сопол идишларга ёзилган) Фарғона, Олой водийси ҳамда Жанубий Ўзбекистон ва Тожикистон худудидан, яъни Бекобод, Исфара, Марғилон, Фарғона, Андижон, Қувасой, Ўш, Ўзган, Кофирниҳон, Суғддан ҳам топилганлиги диққатга сазовордир.

Хитой манбалари. Қашқадарё воҳаси тарихи ва этнографияси бўйича маҳаллий тилларда ёзилган ёзма манбалар мавжуд эмас. Шу боисдан ушбу масалани ўрганишда хитой манбалари муҳим аҳамиятга эга. Илк ўрта асрларда Хитойда ҳукмронлик қилган сулолалар тарихига бағишланган манбалар “Бейшу”, “Суй шу” ва “Таншу” каби расмий солномаларда Жанубий Суғд аҳолиси этнографияси ҳақида маълумотлар келтирилган [3].

Шунингдек, Будда роҳибларининг

саёхатномалари, кундалик-ларида ҳам кўплаб этнографик маълумотлар ҳам мавжуд. Будда зиёратгоҳлари билан танишиш учун Хитойдан чиқиб, Шимолий Тохаристон ва Жанубий Суғдда бўлган будда монахлари кундаликларида аҳоли этнографияси бўйича маълумотлар учрайди[4].

Туркистон тарихи қадимги даври ҳақидаги маълумотлар ўша давр Хитой муаррихлари отаси – Сима Цянь (мил. авв. 145 ёки 86 йй) 130 китобдан иборат “Ши Цзи” (“Тарихий хотиралар”) ва Бан Гунинг (32-92) “Биринчи Хан династиясининг янги тарихи” асарлари орқали етиб келган.

Сима Цянь ушбу асарида Ўрта Осиё, унинг 123 - бобида Фарғона қадимий аҳолиси ва ҳаёти ҳақида қимматли маълумотлар мавжуд.

Хан ҳукмдори Уди (мил.авв. 140-87 йй.) милoddан аввалги 138 йилда юэжчи қабилари ҳузурига ҳарбий зобит Чжан Цянни юборган. У мил. авв. 114 йилда Туркистонга иккинчи марта 300 нафардан иборат карвонга бош бўлиб келган ва императорга ҳисоботлар юборган. Бу ҳисоботларда ҳам этнографик маълумотлар мавжуд. Цима Цянь “Тарихий хотира” асарини Чжан Цян маълумотларига асосланиб ёзган. Ушу асарда Канкия (Кангюй) давлати аҳолиси этнографияси ҳақида лавҳалар келтирилган [5].

630 йилда Тан сулоласи даврида Суғдиёна орқали Ҳиндистонга ўтган Сюан Цзяннинг 723-727 йилларда Хитойдан сув йўли орқали Ҳиндистонга, Суғдиёнага, кейинчалик Фарғона ва Шарқий Туркистон орқали юртимизга қайтган. Будда монахи У Куннинг “У Кун Жу Цзи” (“У Куннинг Ҳиндистонга саёхат қайдлари”) асарида ҳам этнографик лавҳалар келтирилган[6].

Шунингдек хитой муаррихлари Бань Гу (32-92), Фан Хуа (398-445), Ли Янь Шоу (тахминан 595-678), Вей Чжен (580-643), Оуян Сю (1007-1072), Сун Ци (998-1061) асарларида ҳам ҳозирги Ўзбекистоннинг жанубий вилоятлари ҳамда Шарқий Туркистон ҳақида этнографик маълумотлар учрайди[7].

Қадимги ҳинд манбалари. “Махабхарата” (“Бхарата авлодлари жангномаси”) санскрит тилида ёзилган бўлиб, 100 минг байтни ўз ичига оладиган 18 та китобдан иборат. Асар милоддан аввалги X-VIII асрларда яратилган. Достонда Ҳиндистонга борган саклар, массагетлар, тохарлар ва қадимги Қанка ҳақида қимматли маълумотлар учрайди [8].

Таъкидланган асарда шундай сатрлар келтирилган: “Унинг (подшоҳ Юдхишхиранинг) эшиги олдида борган халқлар билан бирга саклар, тохарлар ва қанқлилар ҳам навбат кутиб турардилар. Паҳмоқ, пешаналари шохлар билан безатилган; қўлларида турли-туман

совғалар: жун, рангли ипак ва пата (оқ қайининг бир тури) дарахти, толасидан, шунингдек, камёб матолардан, пахтадан тўқилган газламалар, майин нафис терилар, узун ва ўткир қиличлар, шамширлар, темир найзалар, хар хил болталар, ичимликлар, хушбўй нарсалар, турли-туман қимматбаҳо тошлар...”

Хуллас Қадимги Шарқ - тарихий маноқибларида Марказий Осиё, Ўзбекистон қолаверса Қашқадарё воҳаси аҳолиси этнографияси тўғрисида қизиқарли ва ноёб маълумотлар мавжудки, уларни янгича ва холисона ўрганиб, салмоқли илмий асарлар яратиш мумкин.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати.

1. Авесто, Яшт китоби. М.Исҳоқов таржимаси. –Т.: “Шарқ”, 2001. -128 б; Авесто. Видевдот китоби. М.Исҳоқов таржимаси. –Т.: ТошДШИ, 2007. -100 б; Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси. –Т.: “Шарқ”, 2001. -338 б; 4. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиши тарихи. –Т., 2015. Б.95-99.
2. Абдурахмонов Ғ., Рустамов А. Қадимги туркий тил. Т.: “Ўқитувчи”, 1982; Аҳмедов Б. Ўзбекистон тарихи манбалари. 2-нашри. –Т., 2001. Б.46-49; Назаров Н. Турк рунологиясининг тарихий аспекти ва тафаккур таракқиётидаги ўрни. Монография –Т., 2021.
3. Бичурин Н. Я (Иакинф)., Собрания сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. В трех томах т.2. -М., -Л.,1950. с.240-276.
4. Кюннер Н.В. Китайские известия о народах Южной Сибири, Центральной Азии и Дальнего Востока. –М.,1961.
5. Хўжаев А. Фарғона тарихига оид маълумотлар. Фарғона., 2013. Б.182-190; Шу муаллиф. Қадимги манбаларда халқимиз ўтмиши –Т., 2001; Асқаров А. Кўрсатилган асар. Б.116-124.
6. Каримова Н. Сведения Хуэй Чао по истории Центральной и Южной Азии – Тошкент. Востоковедения., 2015. № 1. с.45-51.
7. Аҳмедов Б. Ўзбекистон тарихи манбалари. 2-нашри. –Т., 2001.Б.50-54.
- 8.Аҳмедов Б. Ўзбекистон тарихи манбалари. 2-нашри. Т.: “Ўқитувчи”, 2001. Б.33-34.

КАШТАЧИЛИКДА РАМЗЛАР СЕМАНТИКАСИ

Абуллаева Насибахон Арабовна,
Андижон давлат педагогика институти
Ижтимоий фанлар кафедраси ўқитувчиси,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
УЎК 391.4:746(575.121)
<https://orcid.org/0009-0008-4513-879X>

Аннотация: Ўзбек каштачилигида семантикаси ҳақида маълумотлар берилган.
тасвирланган нақш ва рамзларни **Калит сўзлар:** Атиргул, ҳаёт дарахти,